

АВТОКЕФАЛІЯ УКРАЇНЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДОКТРИНА О. ЛОТОЦЬКОГО ЗА ДОБИ УКРАЇНЬСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Петро Павлович Захарченко

доктор юридичних наук, професор кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ);

Іванна Андріївна Мацелюх

докторант кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Ідея церковної автокефалії постала перед українським національно-визвольним рухом одразу по скликанню першого засідання Української Центральної Ради у березні 1917 р., але реально втілюватися вона почала в умовах об'єднавчих процесів між Західноукраїнською Народною Республікою та Українською Державою гетьмана П. Скоропадського, а з приходом Директорії, й з Українською Народною Республікою. Розроблення доктрини автокефалії випало на долю випускника Київської духовної академії, відомого дослідника історії українського церковного права, а на той момент знаного апологета українства, письменника і громадського діяча Олександра Лотоцького.

Олександр Лотоцький народився у родині священника на Поділлі, де й здобув свою початкову освіту. Його знайомство з українською духовністю розпочалося змалечку, а з українською культурою – в юнацькі роки. У 12-літньому віці він прочитав «Хмари» І. Нечуя-Левицького, який справив на нього незабутню враження і, як

визнавав сам Олександр Гнатович, заклав підвалини для формування громадянського світогляду та стійкої життєвої позиції. Фундамент у подальшому навсебіч цементувався та скріплювався, але з національно-демократичних позицій він уже більше ніколи не сходив. У юні літа йому потрапив до рук знаменитий позацензурний празький «Кобзар» 1876 р. видання, ретельне знайомство з яким зміцнило його впевненість у правильності здійсненого вибору [12, с. 19].

Подальшу увагу О. Лотоцького зосередив на справах церковних. Випорснувши з-під батьківської опіки, він спочатку вступає до Подільської Духовної Семінарії, яку успішно закінчує, а в 1896 р. стає випускником і Київської Духовної Академії. Перебуваючи на навчанні, він активно долучається до організованого поширення українських ідей серед майбутніх духовних пастирів. З цією метою у стінах Академії юнак створив і очолив науково-літературний гурток, що складався майже виключно з семінаристів Київської духовної академії [4].

Паралельно він робить свої перші кроки в науці, підготувавши публікації про історію української та білоруської православної церкви, які були видані в Записках наукового товариства імені Шевченка. Щоправда, вони не отримали схвалення адміністративного та професорсько-викладацького складу Академії [2, с. 40–41]. Публікувався майбутній вчений і в інших виданнях, зокрема в «Київській старовині» та львівській «Правді».

Не стояв О. Лотоцький осторонь від української справи і тоді, коли впродовж багатьох років працював державним контролером у Петербурзі. У столиці Російської імперії він налагоджує тісні зв'язки як з українцями, що подалися на Північ будувати свою кар'єру, так із активістами громадсько-політичного руху, що приїжджали із України. Особливо теплими і тісними були контакти із М. Грушевським, який неодноразово зупинявся в оселі Лотоцьких, перебуваючи у справах у Петербурзі.

Характерними рисами вдачі Олександра Гнатовича була енергійність, працелюбність, здатність ставити українську справу

на найвищий щабель у ранжирі інших життєвих практик. Свідченням тому є його активна участь у проектах, здійснених в умовах демократичних перетворень, що стали можливими за наслідками Першої російської революції 1905–1907 рр. О. Лотоцький домігся від Православного Синоду видання Євангеліє, перекладеного українською мовою, засвідчивши тим існування мови цілого народу, упосліджена в Російській імперії, що впродовж багатьох десятиліть перебувала під цензурною забороною [1, с. 293–299]. Щоправда, поява такого видання не змінило ситуації в царині поширення української мови. З огляду на її другорядний статус в державі, дозволялося читати в церквах Євангеліє українською мовою лише один раз на рік, на перший день пасхальних свят [2, с. 41].

Лютнева революція 1917 р. покликала до життя здорові сили українства, які одразу після створення на початку березня 1917 р. Української Центральної Ради (далі, УЦР), повернули свої погляди на Київ. Одним із них був і О. Лотоцький, який радо зустрів появу національної влади в Україні.

Після нетривалого перебування на посаді губернiального комісара Буковини й Покуття, що його було призначено Тимчасовим Урядом, О. Лотоцький переїжджає до Києва, де й пройшла його найбільш активна фаза діяльності як одного із найбільш послідовних ідеологів та практиків автокефалії української православної церкви. Тут йому спочатку довелося обійняти посаду генерального писаря (державного секретаря, – *автор.*) в уряді, який очолював В. Винниченко [6, с. 20]. УЦР проголосувала за новий склад виконавчої гілки влади з участю О. Лотоцького 21 серпня 1917 р. [20, с. 264–265].

Справи церковного життя завжди займали помітне місце як в особистому, так і політичному житті Олександра Гнатовича. Перебуваючи на достатньо високій державній посаді, йому довелося зіткнутися із ініціативами з низу щодо необхідності узгодити церковне життя з політичними реаліями сучасності, у тому числі врахувати появу національного органу державної влади, на роль якої поки що несміливо претендувала УЦР. Позаяк О. Лотоцький був єдиною

особою в уряді, хто мав вищу духовну освіту, то він і взяв на себе моральне зобов'язання інтегрувати церковні відносини з інноваціями, почасти стихійними, які народжувалися в умовах формування нової України.

Першим проектом його у статусі чиновника мало стати створення окремого органу у складі Генерального секретаріату, до повноважень якого мало входити забезпечення зв'язку з церковними організаціями різноманітних конфесій, що розмаїтою палітрою були розкидані по усій Україні. Нагадаємо, що у Російській імперії церква не лише не була відокремлена від держави, а в таких сферах як реєстрація новонароджених, шлюб, розлучення та інших була незамінним інструментом виконання державних функцій. Існуючий механізм, працюючий на основі вмонтування церкви в тіло держави, непорушно проіснував майже тисячоліття. Саме тому О. Лотоцький перед очільниками Центральної Ради і Генерального секретаріату неодноразово порушував питання про створення відповідного органу, який би увів «церковно-адміністративні справи у загальне річище діяльності української влади» [11, с. 7]. Проте, воно так і не зрушило з місця. Принаймні, до добровільної відставки О. Лотоцького з посади генерального писаря, що сталася 20 листопада 1917 р. на засіданні уряду, нами не зафіксовано жодного факту внесення у порядок денний УЦР чи її Генерального секретаріату питань, які би регламентували сферу церковного життя. Дві обставини заважали цьому. Брак часу на вирішення, як вважалося, не ключових питань державного будівництва, та програмні документи українських політичних партій, представники яких у абсолютній більшості презентували соціалістів-революціонерів і соціалістів-демократів в складі УЦР. Названі політичні сили непорушно стояли на позиції відокремлення держави від церкви. Невтручання у внутрішні справи церкви соціалісти обох гатунків вважали аксіомою, яка не піддавалася перегляду, а тим більше ревізії.

Вже перебуваючи в еміграції, О. Лотоцький з жалем докоряв українській інтелігенції, що очолила УЦР, за її ігнорування, як він

назвав, «революційно-церковної справи». «Наші політики зневажили значення церковної справи цілком без потреби, а для справи національної – на шкоду», – констатував колишній український урядовець. «Релігія була й залишається тим фактором, що супроводить життя людства на всіх щаблях його розвитку, і викоринити релігійні ідеї із його свідомості до цього часу ще не вдалося, хоча б які б там не вживалися і не вживаються тепер способи», – застерігав О. Лотоцький далі [11, с. 7]. Він вбачав у церкві провідника ідей української національної влади, адже вона знаходилася найближче до народу, опікувалася його проблемами на духовному рівні, а завойований авторитет – непорушний і стійкий впродовж багатьох століть. «Церква, – зазначав вчений, – через свої органи впливає на саму совість народу, на ту сферу, до якої так трудно достукатися навіть тим, хто так щиро вважає себе справжнім другом народу» [15, с. 61].

З огляду на персоніфікований зміст нашої статті, звернемо увагу на неточність, допущену одним із сучасних біографів О. Лотоцького. У одній із своїх численних робіт, присвячених Олександрові Гнатовичу, В. Швидкий стверджує, що 25 листопада 1917 р. на своєму засіданні Генеральний секретаріат доручив генеральному писареві О. Лотоцькому підготувати проект постанови про створення відповідного органу для управління у справах віри [26, с. 139]. Висловлене не відповідає дійсності, адже на засіданні уряду у вказаний день жодних церковних питань не розглядалося. По-друге, як ми зазначили вище, за п'ять днів до описаних автором монографії подій, уряд прийняв добровільну відставку свого генерального писаря. Важливість цього уточнення полягає у тому, що у перший період своєї діяльності УЦР, її Генеральний секретаріат, інші адміністративні установи не проявляли зацікавленості до діяльності православної церкви в Україні, не бачили загроз від її діяльності і не намагалися змінити її юрисдикційне підпорядкування Російській Православній Церкві (далі, РПЦ).

В умовах здійснення жовтневого перевороту 1917 р. церковне питання знову гостро нагадало по себе. На засіданні Церковного

собору 1917–18 рр. було відновлено інститут патріаршества (10 листопада (28 жовтня) 1917) в РПЦ при одночасному збереженні Синоду та Вищої церковної ради. Розпочався процес реформування церкви.

В Україні ситуація ускладнювалася тим, що проблеми української церкви накладалися на зародки формування національної держави. Проукраїнськи налаштовані священики та православна громадськість в цих умовах все активніше порушували питання про автокефалію чи, принаймні, автономію церкви. Першим на підтримку автокефалії виступило полтавське духовенство, яке на єпархіальному з'їзді ще у травні 1917 р. висловилося за відокремлення української церкви від Москви [27, с. 40–41]. А вже за рік, 28 квітня 1918 р. до департаменту ісповідань Української Народної Республіки звернулася група мирян «з різних країв України», що просили українську владу порозумітися «з Патріархом царгородським, позаяк Українська церква повинна мати ієрархічне спадкоємство до церкви апостольської через благословення од Патріарха на утворення автокефальної Української Церкви» [25, арк. 1 – 1 зв.].

З новими реаліями, що склалася у сфері церковних відносинах, українська влада не могла не рахуватися. Відтак, з розпуском УЦР, здійсненням державного перевороту в Україні і опанування владними повноваженнями П. Скоропадським, потреба в таких фахівцях як О. Лотоцький збільшилася на кілька порядків. Його повторний прихід у виконавчу владу, щоправда, за іншого політичного режиму, принесе менше розчарувань Олександрю Гнатовичу, адже діяльність в уряді П. Скоропадського буде повністю пов'язана з його духовною освітою та стане справою, яка для нього стане кредо усієї подальшої дипломатичної роботи, наукових здобутків, викладацької та педагогічної діяльності. Тому, далеко не випадково саме на його персону в початках формування першого кабінету міністрів випав вибір щодо призначення на посаду міністра ісповідань Української Держави, яка розпочала свій історичний відлік 29 квітня 1918 р. Після недовгих вагань кандидат відмовився. Згадуючи цей вельми

показовий епізод у політичному вихорі початку травня 1918 р., О. Лотоцький, даючи покази Верховній слідчій комісії з розслідування діяльності уряду П. Скоропадського у січні наступного року, згадував: «Через днів два дістав я од Голови Ради Міністрів нову телеграму з конкретною пропозицією зайняти пост міністра ісповідань, од чого я телеграфічно зрікся, розуміючи се, як запрошення мене в кабінет персонально, без попереднього порозуміння з партіями українськими» [3, с. 839]. Щоправда, пройде кілька місяців і, незважаючи на відсутність узгодженого рішення українських політичних партій, О. Лотоцький прийме повторне запрошення обійняти посаду. Вдруге він від неї не відмовиться, адже Українська Держава вперше з початку Української революції на рівні конституційного законодавства заторкнула проблеми віри, визнавши «первенствоючою віру християнську православну» [8, с. 47]. Таке рішення було суголосним з розумінням Олександром Гнатовичем місця церкви в розбудові української держави.

У своїх мемуарах гетьман П. Скоропадський, підводячи підсумки діяльності на посту гетьмана зазначав, що у 1918 р. в Україні великої популярності набрало гасло щодо автокефалії української церкви, тобто створення самокерованої частини Вселенської Православної Церкви, незалежної від РПЦ. Сам очільник держави ніколи не був прихильником автокефалії для Української православної церкви, про що відверто писав своїх мемуарах [19, с. 199]. А виступаючи, як глава Української Держави на восьмому засіданні Собору Всеукраїнської православної церкви, що проходило 6 липня, П. Скоропадський наголосив на необхідності, «аби всі діла Української церкви рішались тут у нас на Україні, і тоді тільки будуть корисні наслідки і вашої праці і бажання народу» [23, арк. 38]. Як бачимо, керівник держави позначив лише певні орієнтири, не вказавши напрямку руху церкви, яка, разом із своїми вірними, очікувала на більшу конкретику і визначеність світської влади в момент її перебування в кризовому стані.

На загал, П. Скоропадський ніколи не висловлювався на підтримку української автокефалії, зате члени його уряду в особі

міністрів ісповідань В. Зіньківського і особливо О. Лотоцького, які у силу державного статусу православної церкви, й формували засади її внутрішньої політики [21, с. 230], мали більш чітко виражені погляди. Якщо перший на початках своєї діяльності віддавав перевагу організації церковного управління на засадах автокефалії, то в умрвах роботи Церковного собору і пануючими там настроями, погоджувався на автономію української церкви [22, с. 80], вважаючи, що «питання автокефалії, українізації богослужіння життя дозволяє ще почекати» [24, арк. 68], то другий був послідовним прихильником революційних перетворень у церкві, у тому числі і в досягненні її незалежності.

На долю О. Лотоцького випало урядування в кабінеті міністрів впродовж останніх кількох тижнів існування Української Держави. Саме в цей час Олександр Гнатович голосно заявив про себе як про послідовного ідеолога створення незалежної національної церкви. «Думалося, звичайно, що майбутнє оформлення Церкви української – одне із центральних зацікавлень О. Лотоцького», – свідчить про кінцеву мету урядової діяльності міністра ісповідань один із сучасників [9, с. 81].

Його, як дипломованого священика, завжди вирізняла коректність і стриманість щодо оцінок своїх опонентів та попередників на тих посадах, що йому довелося обіймати. Якщо В. Зіньківський, перший міністра ісповідань гетьманського уряду, назвав О. Лотоцького особою, що нагадувала йому одну із жорстоких фігур української історії, яка, «не моргнувши оком, могла би відправити на смерть» [26, с. 145], то Олександр Гнатович, навпаки, високо оцінював моральні якості свого попередника як «людини власної особистої гідності, але без ясної національної думки та без твердої удачі» [15, с. 66].

Перебуваючи на урядовій посаді, він зосередився насамперед на просуванні ідеї автокефалії та переконання в її надзвичайній актуальності членів останнього уряду Української Держави. Задля найшвидшого втілення задуманого, він пішов на непопулярні кроки, частково залучивши до роботи у міністерстві ісповідань активних діячів українського руху, прихильників незалежної православної

церкви. Посилився тиск із боку міністерства на представників церковної ієрархії. Олександр Гнатович постійно заявляв про можливість припиненні фінансування засідань Церковного Собору у разі їхнього спротиву втіленню ідеї автокефальності, у такий спосіб змушуючи церковних діячів ухвалити потрібне державі рішення [22, с. 104].

Впевненість у правильності своїх дій і висловлюваних ідеях базувалася не на гонорі чи власній виключності, а на глибокому знанні історії виникнення автокефальних церков у світі та усвідомленні національного вектору у цьому процесі. Він був глибоко переконаний у неодмінності отримання Українською церквою статусу незалежної, адже вважав наявність глибоких відмінностей між культурою та духовністю України і Росії явищем непереборним. «В московсько-українському культурному конфлікті зіткнулися два світи, що їх у тогочасній термінології означали як грецький та латинський, а насправді, це була боротьба двох культур – східно-азійської та західноєвропейської [13, с. 13], – у дусі сучасного розвитку геополітичних процесів стверджував вчений у своїх значно пізніших публікаціях.

Справжнім апофеозом правдивих намірів у діяльності О. Лотоцького на посаді міністра ісповідань Української Держави стала його промова на осінній сесії Собору Всеукраїнської православної церкви, що проходила в Києві 12 листопада 1918 р., де від імені кабінету міністрів він проголосив автокефалію Української церкви [17, с. 97]. Ухвала уряду Української Держави не мала юридичної сили, адже без підпису глави держави вона не мала чинності законодавчого акту. А П. Скоропадський своєї згоди на підписання документу уряду не дав. Саме тому дослідники української діаспори називають його не інакше як «деклараційною промовою» [5, с. 333].

Позаяк, коротка, але змістовна промова О. Лотоцького, як тоді, так і нині, має надзвичайну вагу для обґрунтування ідеї автокефалії української церкви, на її ключових елементах вважаємо за потрібне зупинитися дещо розлогіше.

Основний посыл, що йшов від Міністра кабінету міністрів Української Держави до священників, кліру, мирян та інших церков православного світу полягав необхідності створення у самостійній державі і церкви з таким само статусом. Жоден уряд не погодиться на те, щоб осередок церковної влади перебував у іншій країні, причому саме звідти надходили постійні загрози, унаслідок яких було занедбано самі основи церковної соборності, слухно заявляв О. Лотоцький. Виходячи із формування в Україні незалежної держави, «у своїх відносинах до інших церков Українська має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними державами». Останнім акордом промови Міністра були слова, що автокефалія української церкви «це конечна потреба нашої Церкви, нашої Держави, нашої Нації» [14, с. 133–134].

Настільки потужним і вмотивованим був виступ О. Лотоцького 12 листопада 1918 р., що він залишився витребуваним до сьогоднішнього дня. Через сімдесят три роки (1-3 листопада 1991 р.) текст його промови ліг в основу програмної заяви митрополита Київського і всієї України Філарета (Денисенка) «В самостійній державі – самостійна церква», якою останній обґрунтував потребу автокефалії для сучасної української православної церкви [18, с. 9].

Слід зазначити, що офіційна заява уряду Української Держави так і залишилася декларацією. Церковний собор, обраний у своїй абсолютній більшості з представників проросійськи орієнтованого єпископату та вірян, саботував рішення уряду П. Скоропадського про автокефалію і не підтримав його. За кілька тижнів влада гетьмана була знесена народним повстанням, яке очолила Директорія УНР. Її очільники також прониклися ідеєю незалежності української церкви, а тому вже 1 січня 1919 р. Директорією УНР був ухвалений Закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви», проект якого був підготовлений сенатором Державного Сенату Української Держави С. Шелухіним не без участі О. Лотоцького, про що він сам і повідомив [15, с. 68]. Найважливішою, з погляду нового правового статусу української церкви, є, без сумніву,

ст. 6 Закону, в якій йдеться про те що «Українська Автокефальна Українська Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського патріарха не стоїть», а її законодавча, судова й адміністративна влада належить Всеукраїнському Церковному Собору. У Законі прописані основні засади співпраці між державою і церквою, де перша своїми коштами її утримує [7].

Уся подальша діяльність О. Лотоцького була пов'язана з дипломатичною місією до Царгорода, на яку покладалося завдання домогтися від Вселенської Православної Церкви згоди на визнання автокефалії української церкви. Переговори з місцеблюстителем патріаршого престолу проходили достатньо успішно, але вакантність патріаршої кафедри не дала змогу узаконити незалежність української церкви. Остаточне вирішення питання про автокефалію було перенесене на невизначений час [16, с. 16], але у зв'язку з поразкою Директорії УНР і окупацією України більшовицькими військами, отримати відповідне рішення від патріархії стало для дипломатичної місії О. Лотоцького завданням непосильним [10, с. 94–99].

Отже, заслуга О. Лотоцького, як історика, політика, каноніста, полягає у тому, що він став одним із натхненників автокефалії української православної церкви, яка в умовах революції знайшла велику кількість прихильників як серед вірян та священників, так і серед очільників української держави. Наполегливість Міністра ісповідань Української Держави привела до ухвалення закону про автокефалію Директорією УНР, одразу після падіння влади гетьмана П. Скоропадського. Участь О. Лотоцького в переговорному процесі щодо автокефалії з представником вселенського патріарха ще раз вказує на його винятковість і незамінність у просуванні національних інтересів на рівні світових церковних лідерів.

Література:

1. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви : [в 4 т., 5 кн.] / І. Власовський; Укр. Православна Церква в ЗДА. – Нью-Йорк, 1957. – 387 с.

2. *Власовський І.* Олександр Лотоцький як церковний діяч / І. Власовський // Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто-Нью-Йорк: Євщан-Зілля, 1983. – С. 39–48.

3. *Гетман П. П.* Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год : сборник документов / Отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванцова. – М.: Росспэн, 2014. – 1087 с.

4. *Гирич І. Б.* Олександр Лотоцький і Михайло Грушевський. До історії співпраці на громадській ниві / Електронний ресурс. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5-6_2016/2.pdf

5. *Дорошенко Д.* Історія України 1917 – 1923 рр. : У 2-х т. / Д. Дорошенко. – Ужгород; Нью-Йорк, 1930 – 1932. – Т. 2.: Українська Гетьманська держава 1918 року. – 424 с.

6. *Дорошенко Д.* Лицар праці і обов'язку / Д. Дорошенко // Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто-Нью-Йорк: Євщан-Зілля, 1983. – С. 17–23.

7. Закон Директорії УНР «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви» від 1 січня 1919 р. // Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки від 18 січня 1919 р. – Випуск 1.

8. Закон про тимчасовий державний устрій України (квітень 1918) // Хрестоматія з історії держави і права України : У 2-х т. Навчальний посібник / за ред. В. Л. Гончаренка. – К. : ВД «Ін Юре». – 2000 – Т. 2 : Лютий 1917 р. – 1996 р. – 2000. – 728 с.

9. *Коровицький І.* Олександр Лотоцький у Варшаві / І. Коровицький // Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто-Нью-Йорк: Євщан-Зілля, 1983. – С. 74–84.

10. *Лотоцький О.* В Царгороді / О. Лотоцький. – Варшава, 1939. – 182 с.

11. *Лотоцький О.* Зневажена справа / О. Лотоцький // Тризуб. – 1927. – № 12. – С. 6–11.

12. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. У 3-х тт. / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – Т. 1. – 484 с.

13. *Лотоцький О.* Схід і Захід у кресленні української культури / О. Лотоцький. – Львів, 1939. – 16 с.

14. *Лотоцький О.* Українські джерела церковного права / О. Лотоцький. – Варшава: Праці українського наукового інституту, 1935. – 306 с.

15. *Лотоцький О.* Церковна справа на Україні / О. Лотоцький // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Річник XXII. – Кн. 5. – С. 61–70.

16. *Мартирологія Українських церков: документи, матеріали, християнський самвидав України: У 4-х т. / Упоряд. О. Зінкевич, О. Воронин.* – Т. 1. Українська православна церква. – Торонто – Балтимор: Смолоскип, 1987. – 1207 с.

17. *Полонська-Василенко Н.* Історичні підвалини УАПЦ / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – 126 с.

18. *Преловська І.* Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939) [Текст] : [монографія] / І. Преловська; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : [б. в.], 2013. – 694 с.

19. *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) / гол. ред. Ярослав Пеленський. – Київ – Філадельфія: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. – 493 с.

20. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упорядн.: В. Ф. Верстюк та ін.; НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1996. – 590 с.

21. *Ульяновський В.* Церква в Українській Державі 1917 – 1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського): навчальний посібник / В. Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 319 с.

22. *Хаварівський У. Б.* Організація управління церковними справами в уряді П. Скоропадського / У. Б. Хаварівський. – Львів: ЛРІДУ НАДУ; Тернопіль: Вид-во «Рада», 2004. – 164 с.

23. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України (далі, ЦДАВО України). – Ф. 1071. Міністерство ісповідань Української Держави. – Оп. 1. – Спр. 220. – Арк. 38.

24. ЦДАВО України. – Ф. 1071. Міністерство ісповідань Української Держави. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 4.

25. ЦДАВО України. – Ф. 1071. Міністерство ісповідань Української Держави. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 1 – 1 зв.

26. *Швидкий В.* Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.): монографія / В. Швидкий. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 366 с.

27. *Шип Н. А.* Церковно-православний рух в Україні (поч. ХХ ст.) / Н. А. Шип; редкол.: С. В. Кульчицький [та ін.] ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : [б. в.], 1995. – 66 с.

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО В ЗУНР

Олександр Любимович Копиленко

*доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
директор Інституту законодавства
Верховної Ради України (м. Київ)*

Борис Володимирович Кіндюк

*доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії
держави і права Тернопільського національного
економічного університету (м. Тернопіль)*

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю протидії російській агресії проти України. Одним з елементів політики росіян є ідеологічна складова, яка базується на положеннях стосовно відсутності в українців власної державності, наявності національної правової системи та власних традицій, культури і звичаїв. Доказом неспроможності таких настанов є існування державності та системи права в Київській Русі, Гетьманщині та УНР і ЗУНР. У сьогоdnішніх умовах правовий досвід, накопичений у часи існування ЗУНР, має особливе значення з причини побудови української незалежної держави в умовах розвалу Австро-Угорської монархії. У процесі реалізації цього завдання значне місце посідає діяльність К. Левицького, який фактично був одним із фундаторів нової Української держави. Особливістю творчого шляху вченого було